

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСТВА В ЧАСИ ВОЄННИХ ПРОТИСТОЯНЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ ТА ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ)

У статті простежено неперервність і динаміку української національної християнської традиції, її вияв у періоди воєнних лихоліть: від часів Київської Русі до сьогодення на матеріалі вітчизняного героїчного епосу та поетичної творчості. Християнські цінності тлумачаться як невід'ємна частина менталітету. Українці з давніх часів цінують не лише обрядово-ритуальну складову релігії, а й намагаються досягнути мудрості Святого Письма і підтримувати духовний зв'язок із Богом.

Ключові слова: національний менталітет, культурна традиція, християнські цінності, героїчний епос, стрілецька поезія, молитва

XX століття сучасні дослідники небезпідставно називають епохою „ерозії пам'яті”. Особливо гостро ця проблема постає на пострадянському просторі, де упродовж тривалого часу населенню нав'язувалася фальшива історія, штучно переривалася тяглість традиції і стиралася історична та культурна пам'ять. Найбільш трагічним наслідком цих процесів в Україні є нинішній збройний конфлікт на Сході держави. Та попри намагання колоніальних режимів витіснити національну культурну традицію і замість неї вкоренити вигідну для себе, українці в основній своїй масі залишалися вірними своїм духовним витокам, часто приховуючи це від офіційної влади. Сучасне українське суспільство перебуває в пошуку тієї культурної парадигми, яка могла б стати його духовною підвалиною, поєднати покоління, минуле й сьогодення, традицію і сучасність. На нашу думку, одним із елементів цієї парадигми можуть бути християнські цінності, які за більш ніж тисячолітню історію християнства в Україні міцно вкоренилися у свідомості українців. Відданість Ісусу Христу та його Святій Матері стали однією з провідних рис національного менталітету. Християнські святині – це невід'ємна складова національної культури, яка є фундаментом нації, її

ядром. Здавна українці позиціонують себе як Божий народ, який не мислить свого життя без Бога і який у скрутні хвилини звертається до Нього за підтримкою. Особливо яскраво це виявляється в часи воєнних протистоянь, на які так багата наша історія.

У цій статті простежимо тяглість національної християнської традиції та її динаміку в часі на прикладі героїчного епосу та поезії, створеної в часи визвольних змагань.

Природа людини така, що, як би не було важко, вона не може жити без творчості. Саме творчість забезпечує катарсис і релаксацію, здатна переплавити людські болі і страждання, бойовий запал і рішучість у боротьбі на поезію. Тому довгі роки збройної боротьби нашого народу за національну свободу породили значну кількість пісенно-поетичних творів на воєнну тематику, яка пройнята не лише бойовим духом, а й підтверджує вірність гуманістичним християнським цінностям.

В добу Київської Русі наша земля постійно потерпала від нападів численних завойовників. Руські князі не лише відбивали атаки ворогів, а й здійснювали походи у ворожі землі, щоб запобігти нападам. Про один із таких походів розповідає поема, яка стала видатною пам'яткою давньоруської літератури, „Слово про похід Ігорів”. Джерелом поезики твору є давня слов'янська міфологія, та все ж тут зустрічаємо промовисті деталі, які підтверджують утвердження християнства у свідомості тогочасного суспільства. Давньоруські князі, як показано у „Слові про похід Ігорів”, борються за „християнський народ”. Ігорю та деяким воїнам допомагає втекти з полону хрещений половчин Овлур. Належність до єдиної релігії визначає спільні духовні цінності, зокрема милосердя і любов до ближнього, які виявляє Овлур. Після визволення з полону князь Ігор повертається до своєї вотчини, до Новгород-Сіверського князівства, але автор приводить його до Києва, до Святої Богородиці Пирогощої, де князь вклоняється їй на знак подяки за визволення із половецького полону.

Як відомо, християнство прийшло на нашу землю в добу Київської Русі, злившись із давніми віруваннями. Г. Булашев зауважує: „Народний організм убирає в себе лише те, що йому властиве, і в міру засвоєння чужого перетворює його на свою власну кров і плоть. Запозичене засвоюється на народний лад, стає своїм, втрачаючи багато колишніх властивостей і набуваючи нових – народних рис” [1; с. 59]. Так сталося з християнством на нашому національному ґрунті. На думку Є. Маланюка, 988 рік є датою „закінчення процесу християнізації Київської Держави”, адже християнство було знане на наших землях задовго до того. Далі він зазначає, що ядро Київської Держави прийняло нову релігію без особливих перешкод. „Свідчить це, перш за все, про те, що морально-етична свідомість населення Русі була якщо не близька, то внутрішньо-податна на етичну науку нової релігії. Власне, ця обставина...а не брак, мовляв, утриваленого в свідомості населення „олімпу” поганських богів, пояснює легкість прийняття моральної науки Христа” [2; с. 31 – 32].

Християнська віра становить ядро системи морально-ціннісних принципів українського козацтва. Чужоземні мандрівники, які відвідували наші землі, залишили згадки про багатство і велич тутешніх церков. Про це писали курляндський герцог Л. Міллер [3; с. 15], посол цісаря Рудольфа II Еріх Лясота [3; с. 15 – 16], секретар антиохійського патріарха Макарія III Павло Алепський [3; с. 28], данський посол Юль Юст [3; с. 45]. Юст, зокрема, зазначає, що „по українських селах селяни ходять до церкви з молитовниками, с. т. усі грамотні!” [3; с. 45]. Народ, отож, не лише приймає обрядово-ритуальний бік християнства, але й намагається осмислити й зрозуміти мудрість Святого Письма.

„ Козаки були типовими представниками нації з яскраво вираженими рисами характеру, зокрема такими, як потяг до волі, незалежності, а особливо – набожності, яка виховувалася в наших предків змалку, – зауважує В.О.Марценішко. – З іншого боку, наповнення дум ідеями християнської духовності свідчить про те, що їхніми авторами могли бути вихованці

братств, які й заклали в думках той глибоко виявлений і яскраво представлений християнський ідейний зміст” [4, с. 47 - 48].

У творах українського героїчного епосу та в козацьких піснях відчуття рідної землі, родини нерозривно пов’язане з християнським простором. Так, у багатьох думках про невольників звучить прохання до Бога про визволення і повернення

На святоруський берег,
На край веселий, між мир хрещений,
в города християнські! [5, с. 44 – 45].

Народ розуміє: все, що діється в цьому світі, залежить від волі Божої, тому герої дум і пісень у скрутну хвилину звертаються до Нього по допомогу. У відомій пісні „Засвіт встали козаченьки”, наприклад, козак, від’їжджаючи у похід, закликає дівчину не плакати, а помолитися за нього Богу.

Щиру молитву завжди чує Бог і приходить на допомогу. В такі хвилини звучить подяка і сподівання на Божу ласку в майбутньому:

„Хвалим тя, Господи, і благодарим!
Були п’ятдесят штири годи у неволі,
А тепер чи не дасть нам Бог хоч час по волі!” [6, с. 54 – 55]

Так вигукують козаки після визволення з турецького полону в думі „Самійло Кішка”. Не шкодували запорожці і скарбів, здобутих у битвах, на будівництво й утримання храмів. Далі у цій же думі читаємо:

А срібло, злато – на три часті паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На Святого Межигорського Спаса,
На Трехтемирівський монастир,
На Святу Січову Покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердного Бога благали... [6, с. 56]

Та сповідувати християнство – означає не лише пам’ятати про свята, читати Святе Письмо, молитися Богу, а й жити за його заповідями. В багатьох думках реалізується мотив Божої допомоги тим, хто дотримується цих заповідей, і навпаки, покарання для тих, хто їх порушує.

Філософськими за своїм змістом є думи „Олексій Попович” та „Буря на Чорному морі”. Вони спонукають людину замислитися над своїм буттям, проаналізувати його і спробувати знайти причини своїх бідувань та розпочати нове життя в гармонії з Богом і Всесвітом. Буря в обох думках є не стільки природним явищем, скільки алегорією людського життя, яке руйнується, якщо людина чинить всупереч його основоположним законам. Цей сюжет є мандрівним у середньовічній європейській літературі, та незважаючи на це, українські думи виявляються високохудожніми творами, сповненими гуманізму[4, с. 49 – 50].

Занепокоєний бурею, кошовий отаман звертається до козаків:

„Ой ви, козаки, славні запорожці!
Сповідайтеся ви, братця, Чорному морю
І отаману кошовому,
Як би отцю духовному, –
Наперед Богу милосердному,
Которий найбільше гріхів має” [6, с. 89].

Обізвався пирятинський писар Олексій Попович: „Я-то, – каже, – братця, з Пирятина-города виїжджав, // З отцем, із маткою прощення не приймав, // Брата старшого за брата не мав, // Худими словами його називав, // Близьких сусід з хліба-солі збавляв // З двора з’їжджав, // Та свого отця і матір стременими в груди поторкав; // І добрим конем своїм вороним по вулиці пробігав – // Чужих діток розтурчав, // Кров християнську на сиру землю проливав; // Мимо церков їхав, мимо Святого Миколая, шапки не знімав // На собі хреста не покладав, – // Лиш то я на свого коня вороного доброго молодецького поглядав, // На своє здоров’я козацьке молодецьке ізмагав” [6, с. 89 – 90].

Тож неповага до рідних, і насамперед до батьків, пролиття безневинної крові, гордощі, байдужість до болю і страждань близьких – усе це порушує гармонію у світі, бо суперечить виробленим багатьма поколіннями нормам християнської моралі. Мотив Божої карі звучить і в пісні „Ой з-за гори, з-за лиману”, набуває при цьому загальнонаціонального масштабу – руйнування

Запорізької Січі. Гетьман дорікає козакам, що нехтування духовними настановами призвело до таких трагічних наслідків:

– Ой казав я, хлопці, удалі молодці, не шалійте,
Та, до церкви йдучи, люльок не куріте,
В неділеньку до схід сонця горілки не пийте...
Ой ви ж, хлопці, не слухали, й неділі не читали,
До церкви йшли – пустували та люльки курили,
В неділеньку до схід сонця горілочку пили... [5, с. 212]

Духовні традиції українців є неперервними упродовж століть. У часи нового підйому національних сил у боротьбі за свободу на початку ХХ століття знову слово виступає мечем духовним, надихаючи на служіння своєму народові. Саме тоді з'являється такий багатий корпус текстів, як поезія січових стрільців. І знову українці не мислять свого життя без Бога і лише на його допомогу сподіваються у всіх своїх справах.

Естетика ХХ століття відрізняється від естетики традиційного мистецтва, тим більше від фольклорної, тому в поетичній творчості січових стрільців християнський світогляд втілюється в нових мотивах та образах. Як маніфест борців за волю України звучить вірш О. Маковея „Ми гайдамаки”:

Наша присяга: Бог, честь, відвага,
Воля України, кривджених добро [7, с. 32].

На першому місці стоїть саме Бог, найважливіша, провідна сила національного духу.

Ліричний герой П. Карманського, складаючи присягу на вірність своєму народові, також уповає на Божу допомогу:

Не дам поганьбленню мого роду!
Піду на муки і на ад терпінь,
Та не скорюся – не зігнусь!
Так мені рідний поможи народе
І Ти, Всесильний Господи! Амінь! [7, с. 111]

(П. Карманський „Стрілецька присяга”)

Християнські цінності ніби всотуються з молоком матері і супроводжують людину все життя. Надзвичайно зворушливим є образ маленького хлопчика, який пише листа татові на війну, у вірші В. Атаманюка. Дитина ще зовсім мала: навіть не вміє вимовляти всі звуки

(автор фонетично точно відтворює мовлення малюка), але вже має перші уявлення про те, що є добре, а що зле. Син обіцяє слухати маму, не бити сестричку, бути слухняним і хвалиться, що вже говорить „Вілюю...” і „Отце нас...” [7, с. 284]. І все це для того, щоб тато швидше повернувся.

Особливу силу, за народними уявленнями, має материнська молитва, бо немає любові сильнішої понад материнську. Ніжно-тривожною експресією пройнято вірш Р. Купчинського „А я буду молитись”:

Молилася матінка старенька
До Господа Бога,
Як синові стелилася
На війну дорога:
„Неси, Боже, вражу кулю
Понад мого сина,
Най не гине серед поля
Єдина дитина!..” [7; с. 137]

Ніхто так не подбає про дітей, як мати. Як матір усього народу, його покровительку й заступницю сприймають українці Пресвяту Богородицю. Від давніх часів вона вважається берегинею воїнів, а свято Її Покрови є одним із найбільш шанованих у нашого народу. Тому саме Богородиці доручає мати долю свого сина, який іде воювати за Україну:

Ідеш вже, сину? Що ж... іди здоров!
Я радуюсь, хоч серденько зранене.
Та тям собі, що ти один у мене...
Хоч врешті... Що ж! Пречиста – твій покров... [7, с. 110]
(П. Карманський „Жертва”)

До Богородиці моляться і про захист всього війська: „Вперед!” Йде сто, йде двісті, йде їх триста. // А край воріт говорить сивий дід: // „Хай вас провадить Матінка Пречиста, // Бо жить не дасть чужий ворожий рід!” [7, с. 173].

Свою перемогу над ворогом воїни святкують саме у храмі, який є найбільшою святинею, бо постає символом духовності:

Вже Київ наш! Так нам гомонять
Старезні дзвони на Софії [7, с. 249].

Софія Київська, пам'ятник Богдану Хмельницькому – це знаки національної культури, символи незнищенності українства, невід'ємна складова його культурно-генетичного коду:

Дивись тепер, старий гетьмане!
За триста літ ожила слава,
І золота твоя булава
В соборі блиснула між нами [7, с. 250].

Тому так трагічно сприймається осквернення храму ворогом:

І нарікали знов бабусі
Що два китайці рудоусі
Шукали в церкві ніби зброї,
З престолу вкрали срібну чашу.
(О, диво, що Господь їм рук
Не поломив за кривду нашу
І не змінив у грудку соли
Тих, що безчестили престоли) [7, с. 189 – 190].
(О. Бабій „Із рідних гнізд”)

Вкоріненість християнства у національній ментальності проглядається крізь численні алюзії та ремінісценції зі Святого Письма. Важкий шлях українців до національної свободи асоціюється зі сходженням Ісуса Христа на Голгофу:

Тоді на Голгофі проснувся наш дух
І грянув на бій без пощади [7; с. 106].
(П. Карманський „Останній наш бій”)

Судді ж, які судять борців за волю України, – „новітнії Пилати” (О.Бабій „Пісня про в'язня на островах Соловецьких” [7; с. 182 – 183]).

Українці живуть у гармонії з Богом, і Він завжди з ними, оберігає їх і дає силу у протистоянні злу. Це бачать темні сили і тому вважають наш народ непереможним:

Став Христос над світом у селянській свиті...
Зашептались знову злобні Душі Чорні:
„Став Христос із ними?! Дужі непоборні!..” [7, с. 303]
(К. Поліщук „Дужі й недобрі”)

Навіть смерть за Україну сприймається як безсмертя – безсмертя України, яка має таких синів, які готові, як сам Ісус, усім пожертвувати для Батьківщини:

Хтось вечором засипував могилу
І чув, як в ній козак, що умирав,
Шептав до друга мертвого насилу:
„Ти смертю народну смерть поправ” [7, с. 175].
(О. Бабій „Базар”)

Відгомін Великоднього піснеспіву увиразнює звеличення подвигу полеглих за Вітчизну.

Стрілецькі пісні надихали борців за Україну і в роки Другої світової війни. Їх традицію продовжують молоді поети нового покоління – воїни УПА, у чиїх піснях звучать мотиви вірності християнським ідеалам, сподівання на Божу допомогу. Повстанці переконані, що у справі визволення України від іноземних поневолювачів з ними „Бог і Правда і зброя” [8, с. 187] (М. Боєслав „Пісня про заграничний рейд куріня Прута”). Мати, син якої загинув за Україну, а дочка перебуває у неволі в далекому Сибіру, звертається до Бога з проханням визволити Україну від загарбників:

Вислухай молитву,
Боже щедрий, Боже! –
Хай блаженна наша зброя
Ката переможе! [8, с. 7]

(М. Боєслав „На столі, на сні”)

Зв’язок із фольклорною традицією простежується у переспівах обрядової поезії. Так, зокрема у М. Боєслава є вірш, у якому, як у колядках, уславлюється народження Христа, що спонукає нас до очікування оновлення життя. Українці ж мріють про нове вільне життя:

Бог народився, він з нами стане,
Він нам допоможе скинуть кайдани [8, с. 9].

В радянський час в Україні не могли поширюватися такі пісні. Але багато людей зберігали прихильність до національних традицій, хоча відкрито цього не виявляли. Це було яскраво продемонстровано під час референдуму 1991 року, коли більшість українців проголосувала за незалежну Україну. Свої сокровенні прагнення здобути свободу і побудувати свою державу, в якій пануватиме правда, буде розвиватися наука і освіта, а народ любитиме Батьківщину і житиме у добрі і щасті, українці втілили у створених ними молитвах за Україну. Здавна популярною в народі є молитва

на слова О. Кониського, музику М. Лисенка „Боже Великий, Єдиний”: „Боже великий, єдиний, // Нам Україну храни, // Волі і світу промінням // Ти її осіни. // Світлом науки і знання // Нас, дітей просвіти, // В чистій любові до краю // Ти нас, Боже, зрости” [5, с. 448]. В іншій, не менш популярній молитві „Боже, вислухай благання” звучить прохання до Бога дати українцям єдність, волю і щастя:

В єдності – сила народу!
Боже, нам єдність подай.
Боже, здійми з нас кайдани,
Не дай загинуть в ярмі –
Волю пошли Україні,
Щастя і долі дай їй [9, с. 890].

Творення молитовних текстів та поширення їх у народі в усній формі є ознакою щирої віри, осмисленого ставлення до релігії, зосередження не на її ритуально-обрядовому боці, а на безпосередньому зверненні до Бога. Народ усвідомлює нерозривність і взаємозв’язаність елементів ієрархічної єдності: Бог – Україна – кожен українець.

У наш час, коли Східні регіони України потерпають від російської агресії, коли існує загроза суверенітету нашої держави, ці пісні-молитви є особливо актуальними, тому їх виконують під час церковних служб. Отож, український фольклор і поетична творчість періоду воєнних лихоліть переконливо підтверджують, що українці споконвіку сподіваються не лише на зброю, а й на Божу допомогу, намагаючись жити в гармонії з Богом і сповідуючи християнські цінності, які є невід’ємною частиною національного менталітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування / Пер. з рос. Ю.Г. Буряка; Передм. В.О. Шевчука; Прим. Ю.М. Олійника. – К.: Фірма «Довіра», 1993. – 414 с.
2. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 80 с.
3. Січинський В. Чужинці про Україну. – Львів: Слово, 1991. – 96 с.
4. Марценішко В.О. Одна з думних ремінісценцій у трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький» / В.О. Марценішко // Актуальні проблеми слов’янської філології. – 2011. – Випуск XXIV. – Частина 1. – С. 46 – 56.

5. Закувала зозуленька: Антологія укр. нар. поет. творчості / [Вступ. стаття, упоряд. та приміт. Н.С. Шумади; Худож. оформл. А.О. Лівня; Упоряд. іл. матеріалу С.М. Музиченка]. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
6. Українські народні думи та історичні пісні / Упоряд., приміт. О.М.Таланчук. – К.: Веселка, 1990. – 239 с.
7. Стрілецька Голгофа: Спроба антології / Упоряд., авт. вступ. ст. і прим. Т.Ю. Салига; Худож. оформл. І.П. Плєсканка. – Львів: Каменяр, 1992. – 399 с.
8. Боєслав М. Непокірні слова. Поезії. – Передрук підпільних видань б 46 – 49, 14/51, 1951. – 192 с.
9. Прийдіте поклонімся: молитовник. – Львів: Свічадо, 2013. – 989 с.

REFERENCES

1. *Bulashev H.O.* Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh: Kosmohonichni ukraïnski narodni pohliady ta viruvannia [Ukrainian nation in its legends, religious visions and beliefs: Ukrainian cosmogonic visions and beliefs], Kyiv, Firma «Dovira», 1993, 414 p [In Ukrainian].
2. *Malaniuk Ye.* Narysy z istorii nashoi kultury [Essays of history of our culture], Kyiv, AT «Oberehy», 1992, 80 p [In Ukrainian].
3. *Sichynskyi V.* Chuzhyntsi pro Ukrainu [Foreigners about Ukraine], Lviv, Slovo, 1991, 96 p [In Ukrainian].
4. *Martsenishko V.O.* Odnа z dumnykh reministsentsii u trylohii Mykhailа Starytskoho «Bohdan Khmelnytskyi» [One of the duma reminiscences in the trilogy “Bohdan Khmelnytskyi” by Mykhaylo Starytskyi], *Aktualni problemy slovianskoi filolohii* [Actual problems of Slavonic philology], 2011, No. XXIV, Vol. 1, pp. 46 – 56 [In Ukrainian].
5. *Zakuvalа zozulenka: Antolohiia ukr. nar. poet. tvorchosti* [Chained cuckoo: an anthology of Ukrainian folk poetry], Kyiv, Veselka, 1998, 510 p [In Ukrainian].
6. *Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni* [Ukrainian folk dumas and historical songs], Kyiv, Veselka, 1990, 239 p [In Ukrainian].
7. *Striletska Holhofa: Sproba antolohii* [Strelets Golgotha: attempt of anthology, Lviv: Kameniar, 1992, 399 p [In Ukrainian].
8. *Boieslav M.* Nepokirni slova. Poezii [Unruly words: Poems], *Peredruk pidpilnykh vydan b 46 – 49, 14/51* [Reprint of underground publication b 46-49, 14/51], 1951, 192 p [In Ukrainian].
9. *Pryidite poklonimsia: molytovnyk* [Come and worship: the prayer book], Lviv, Svichado, 2013, 989 p [In Ukrainian].

АННОТАЦИЯ

Тамара Сабельникова. Христианские ценности как оберег украинского народа во времена военных противостояний (на материале украинского героического эпоса и поэтического творчества)

В статье осуществляется попытка проследить непрерывность и динамику во времени украинской национальной христианской традиции и ее проявление в периоды военных лихолетий со времен Киевской Руси до современности на материале отечественного героического эпоса и поэтического творчества. Христианские ценности являются неотъемлемой частью национального менталитета. Украинцы с древних времен концентрируют внимание не только на обрядово-ритуальной сфере религии, но и пытаются освоить мудрость Святого Письма и поддерживать осмысленную духовную связь с Богом.

Ключевые слова: национальный менталитет, культурная традиция, христианские ценности, героический эпос, стрелецкая поэзия, молитва.

ABSTRACT

Tamara Sabelnikova. Christian values as a guard of the Ukrainian people in times of military confrontations (based on the Ukrainian heroic epic and poetic creativity)

The article attempts to trace the continuity and dynamics in time of the Ukrainian national Christian tradition and its manifestation during periods of military raids from the times of Kievan Rus to the present based on the national heroic epic and poetic creativity. Christian values are an integral part of the national mentality. Since ancient times, Ukrainians have focused not only on the ritual and ritual sphere of religion, but also try to master the wisdom of the Holy Letter and maintain a meaningful spiritual connection with God. It was defined, that strong religious motifs are traced in problem of son's disrespectful attitude to parents (mother): both in heroic epic dumas and in songs of different genres mother's will is sacral. It was concluded that creation of prayer texts and spread them orally among people is a sign of deep true folk faith, meaningful religion, focusing not on its ritual and ceremonial side, but the direct appeal to God. Based on analyzed folklore text people are aware of the continuity and unity of hierarchical interconnectivity of elements: God – Ukraine – Ukrainian.

Key words: national mentality, cultural tradition, Christian values, heroic epic, Strelets poetry, prayer.